घटक - १५ केंद्रीय मंत्रिमंडळ

कलम ७४ - मंत्रिमंडळाच्या स्थानासंबंधी

कलम ७५ - मंत्र्यांची नियुक्ती, कार्यकाल, जबाबदारी, पात्रता, शपथ, वेतन व भत्ते

→ पंतप्रधानासहीत मंत्रिमंडळातील सदस्यांची संख्या लोकसभेच्या एकूण सदस्यसंख्येच्या १५% पेक्षा जास्त असणार नाही. (९१वी घ.दु. - २००३)

→ एखादा सदस्य पक्षांतरामुळे अपात्र ठरला तर तो मंत्रीपदी नियुक्तीसाठी अपात्र ठरतो.

→ मंत्र्यांचा कार्यकाल राष्ट्रपतींची मर्जी असेपर्यंत.

→ मंत्र्यांना शपथ → राष्ट्रपती.

→ सलग ६ महिने संसदेचा सदस्य नसलेली व्यक्ती मंत्रीपदी राहू शकत नाही.

→ मंत्र्यांचे वेतन व भत्ते संसद निश्चित करते.

कलम ७७ - सरकारच्या कामकाजाची पद्धती.

→ सर्व कार्यकारी कृती राष्ट्रपतींच्या नावाने.

→ मंत्र्यांमध्ये कामाची विभागणी.

कलम ७८ - पंतप्रधानांची कर्तव्ये.

→ कामकाजाची माहिती राष्ट्रपतींना देणे.

→ राष्ट्रपती मागवील ती माहिती देणे.

→ राष्ट्रपतींनी सांगितलेला विषय मंत्रिमंडळाच्या विचारार्थ मांडणे.

कलम ८८ → प्रत्येक मंत्र्याला कोणत्याही गृहात किंवा दोन्ही गृहांच्या संयुक्त सभेत अथवा ज्या समितीचा तो सदस्य असेल अशा कोणत्याही समितीत बोलण्याचा व कामकाजात भाग घेण्याचा हक्क आहे.

→ मंत्र्यांनी राष्ट्रपतींना दिलेल्या सल्ल्याच्या स्वरूपात कोणत्याही न्यायालयात चौकशी करता येत नाही.

मंत्र्यांची नियुक्ती

→ राष्ट्रपती पंतप्रधानाची नियुक्ती करतो व त्याच्या सल्ल्याने इतर मंत्र्यांची नियुक्ती करतो (पंतप्रधान शिफारस करील त्याचीच)

→ सर्वसाधारणपणे - लोकसभा किंवा राज्यसभेच्या सदस्यांची मंत्रिपदी नियुक्ती (सदस्य नसलेला मंत्री झाला तर सहा महिन्यांच्या आत सदस्यत्व प्राप्त करणे)

→ एका गृहाचा सदस्य दुसऱ्या गृहाच्या कामकाजात भाग घेऊ शकतो पण मतदान सदस्य असलेल्या गृहातच.

Scanned by CamScanner

वेतन व भत्ते :

संसद सदस्याला मिळणारे वेतन व भत्ते.

वेतन दरमहा ५० हजार रु.

मंत्र्यांची जबाबदारी

संयुक्त जबाबदारी - मंत्रिमंडळ संयुक्तरित्या लोकसभेला उत्तरदायी असेल - कलम ७५

जेव्हा लोकसभा मंत्रिमंडळाविरुद्ध अविश्वासाचा ठराव संमत करते तेव्हा राज्यसभेतून आलेल्या मंत्र्यासह सर्व मंत्र्यांना राजीनामा द्यावा लागतो.

→ मंत्रिमंडळाच्या निर्णयाची बाजू घेणे/समर्थन करणे हे प्रत्येक मंत्र्याचे कर्तव्य.

→ निर्णय मान्य नसेल तर मंत्र्याने राजीनामा द्यावा.

१९५३ ⇒ आंबेडकर ⟹ हिंदू संहिता कोड विधेयक

सी.डी. देशमुख ⟹ राज्यपुनर्रचना धोरणाबाबत मतभेद

आरिफ मोहम्मद खान ⇒ मुस्लीम महिला घटस्फोट कायदा १९८६.

→ पंतप्रधानाचा राजीनामा संपूर्ण मंत्रिपरिषदेचा राजीनामा असतो.

मंत्रिमंडळाची संरचना

कॅबिनेट मंत्री, राज्यमंत्री, उपमंत्री — ३ प्रकार.

केंद्रसरकारमधील गृह, संरक्षण, परराष्ट्रव्यवहार इ. महत्त्वाच्या खात्यांच्या प्रमुखपदी कॅबिनेटमंत्री असतात. धोरणे ठरविण्यात महत्त्वाची भूमिका, केंद्राच्या कारभाराला जबाबदार.

राज्यमंत्र्यांना खात्याचा स्वतंत्र कारभार किंवा कॅबिनेट मंत्र्याबरोबर काम (अशावेळी त्या खात्यातील एखाद्या विभागाची जबाबदारी)

स्वतंत्र कारभार दिल्यास कॅबिनेट मंत्र्यासारखेच कामे फक्त ते कॅबिनेटचे सदस्य नसतात.

कॅबिनेटच्या बैठकांना उपस्थित राहत नाहीत.

उपमंत्री → खात्याचा स्वतंत्र कारभार नसतो. कॅबिनेट किंवा राज्य मंत्र्याशी संलग्न / साहाय्य.

कॅबिनेट → सदस्य नसतात, बैठकींना उपस्थित राहू शकत नाही.

याव्यतिरिक्त संसदीय सचिव असा मंत्र्याचा आणखी एक प्रकार / मंत्रिमंडळातील शेवटचा वर्ग / कोणतेही खाते नसते / वरिष्ठ मंत्र्यांच्या संसदीय कामात साहाय्य.

उपपंतप्रधान :

पंडित नेहरू ⟹ सरदार पटेल

इंदिरा गांधी ⟹ मोरारजी देसाई

मोरारजी देसाई ⟹ चरणसिंग

चरणसिंग ⟹ जगजीवनराम

व्ही.पी.सिंग ⟹ देवीलाल

अटलबिहारी ⟹ एल के अडवाणी.

Scanned by CamScanner

⇒ कॅबिनेट आणि मंत्रिमंडळ.

⇒ मंत्रिमंडळ : एक मोठे मंडळ ⇒ ६०-७० मंत्री
कॅबिनेट, राज्य, उपमंत्री या तिन्ही प्रकारांचा समावेश.
कॅबिनेटने घेतलेल्या निर्णयांची अंमलबजावणी करते.
घटनात्मक - विभाग. कलम ७४ व ७५
संयुक्तिया कनिष्ठ गृहाला उत्तरदायी.

⇒ कॅबिनेट → छोटे मंडळ - वरिष्ठ १५-२० मंत्री
यामध्ये फक्त कॅबिनेट मंत्री
यांच्या वारंवार बैठका होतात.
धोरणात्मक निर्णय घेतात.
४४ वी घ.दु. १९७८ अन्वये कलम ३५२ मध्ये व्याख्या.

कॅबिनेटची भूमिका

1. धोरण आखणारा विभाग.
2. सर्वोच्च कार्यकारी प्राधिकरण
3. केंद्रिय प्रशासनाचे मुख्य समन्वयक
4. कॅबिनेटचा सल्ला राष्ट्रपतीला बंधनकारक
5. कायदेविषयक व वित्तीय बाबी हाताळणे.
6. परराष्ट्रविषयक धोरण हाताळणे.

किचन कॅबिनेट

1. पंतप्रधानांच्या नेतृत्वाखालील सर्वाधिक महत्त्वाच्या १५-२० मंत्र्यांचा समावेश - कॅबिनेट.
त्यातील ३ ते ४ प्रमुख मंत्री व पंतप्रधान यांचा गट म्हणजे किचन कॅबिनेट.
सरकारी निर्णयावर यांचा मोठा प्रभाव.
अमेरिका व ब्रिटन मध्ये सुद्धा हे घडते.

कॅबिनेट समित्या

वैशिष्ट्ये ⇒
1. असंवैधानिक
2. स्थायी व अस्थायी दोन प्रकार.
3. पंतप्रधान परिस्थितीनुसार कॅबिनेट समित्यांची स्थापना करतो.
4. सदस्य तीन ते आठ - सामान्यतः कॅबिनेट मंत्र्यांचा समावेश.
5. बिगरकॅबिनेट मंत्र्यांचाही समावेश.
6. अध्यक्ष बहुधा पंतप्रधान (सदस्य असल्यास पंतप्रधानच)

Scanned by CamScanner

२०१६ → ६ कॅबिनेट समित्या

अध्यक्ष पंतप्रधान {
① राजकीय व्यवहारासंबंधी कॅबिनेट समिती — अंतर्गत व परराष्ट्रीय व्यवहार.
② आर्थिक — " — आर्थिक कामकाज.
③ कॅबिनेटची नियुक्ती समिती — वरिष्ठ नेमणुका.
}

गृहमंत्री. → ④ सुरक्षेची कॅबिनेट — " —

⑤ निवासासंबंधी — " —

⑥ संसदीय व्यवहारासंबंधी — " — सरकारी कामकाजावर लक्ष.

Scanned by CamScanner